

MAKTABGACHA YOSHDAGI ALALIYA NUTQ KAMCHILIKLARIGA EGA BULGAN BOLALAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH

Muborak Sidiqova Ibrohim qizi

*Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti 1-bosqich magistranti. Uchqurg'on tumani
MMTBga qarashli 16-sonli DMTT ning 2-toifali tarbiyachisi*

Annotatsiya: *nutq kamchiliklari bolaning psixologik, ijtimoiy va akademik rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Maqolada nutq va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlik, shuningdek, bolalar uchun maxsus pedagogik yondashuvlar ko'rib chiqiladi. O'yin orqali ta'lim, vizuallashtirish, qiziqarli hikoyalar va ijtimoiy o'rganish kabi usullar yordamida bolalar o'z nutq qobiliyatlarini va fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishlari mumkin. Ushbu yondashuvlar bolalar uchun muvaffaqiyatli kelajak eshigini ochish imkonini yaratadi.*

Kalit so'zlar: *maktabgacha yosh, alaliya nutq kamchiliklari, o'yin orqali ta'lim, kognitiv rivojlantirish, individual yondashuv, nutq qo'llab-quvvatlash, kommunikativ ko'nikmalar, tafakkur rivojlantirishi.*

“Alaliya” atamasi (grekcha-yo'q, lotincha lalio-nutq) tarjimasida nutqning yo'qligi, nutqsizlik xolati hamda nutq buzilishlariga deya adabiyotlarda izohlanadi. Maxsus adabiyotlarda “alaliya” atamasidan tashqari, shu nutq nuqsonini anglatuvchi bir qator atamalardan foydalanganlar bo'lib ular quyidagicha: “Tug'ma afaziya”, “Ontogenetik afaziya”, “Rivojlanish afaziyasi”, “Disfaziya”, “Nutqiy rivojlanishi sustlashuvi”, “Nutqning konstitusional orqada qolishi”, “Tilni egallashdagi kamchiliklar” singari shaklda namoyon bo'ladi. A.Kussmaul fikricha, “Oldingi asr va bizning asrimizning boshlarigacha yashab, faoliyat ko'rsatgan shifokorlarning aksariyati nutqning yo'qligining barcha shakllarini alaliya deb nomlab, afoniyani ham bu atamaning ichiga kiritib kelganlar, lekin vaqt o'tishi bilan bu atamalar farq qilishi ayon bo'ldi, deb aytgan. Alaliya nutq kamchiligiga ega bolada nutqiy mexanizmlar tovushlar, ularning talaffuzi va artikulyatsion nutq apparati orqali shakllantirishdagi xatoliklar yuzaga chiqadi. Alaliya - og'ir kasallik bo'lib, unda nutqning barcha tarkibiy qismlari kam rivojlangan. Shu bilan birga, aql va eshitish qobiliyati saqlanib qoladi, garchi miya shikastlanishi fonida chaqaloq xatti-harakatlarning buzilishini boshdan kechirishi mumkin: giperaktivlik yoki aksincha, letargiya. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, alaliya maktabgacha yoshdagi taxminan har yuzinchi bolada aniqlanadi. Miya yarim korteksining nutq markazlarining shikastlanishi, alaliya rivojlanishiga sabab bo'ladi, homiladorlik paytida yoki erta yoshda, ya'ni, nutq shakllanishi boshlanishidan oldin ham. Patologiya xavfini sezilarli darajada oshiradigan omillarga quyidagilar kiradi:

— homiladorlik davridagi muammolar: gipoksiya, toksikoz, infeksiyalar (ayniqsa, TORCH kompleksi), shikastlanishlar, surunkali kasalliklar va onadagi yomon odatlar;

— tug'ilishdagi shikastlanishlar, asfiksiya, tug'ilishning patologik kursi (uzoq, tez);
— erta tug'ilish;

— hayotning birinchi yillarida og'ir kasalliklar: o'tkir respirator virusli infeksiyalar, pnevmoniya, behushlikdan foydalanishni talab qiladigan sharoitlar; — travmatik miya shikastlanishi; — oiladagi noqulay ijtimoiy vaziyat. Ko'pincha, bir emas, balki bir nechta patologik omillar alaliya shakllanishida ishtirok etadi, bu esa miyaning minimal disfunktsiyasini (MCD) rivojlanishiga olib keladi. Bu aqliy zaiflik, shu jumladan nutq funksiyalarining buzilishi bilan namoyon bo'ladigan murakkab buzilishdir. Bolada alaliya rivojlanishi miya yarim korteksining turli qismlariga zarar etkazishi mumkin. Patologik o'choqning joylashishiga qarab, kasallikning belgilari farq qilishi mumkin, bu bizga uchta asosiy shaklni ajratish imkonini beradi: motor, sensor, aralash (sensomotor). Motor alaliya: nutq ishlab chiqarish uchun mas'ul bo'lgan hudud azoblanadi; shu bilan birga, bola unga aytilgan so'zlarni tushunadi, buyruqlarni bajara oladi, lekin artikulyar tovushlarni talaffuz qila olmaydi; bu shakl doirasida alaliyaning afferent va efferent navlari ham ajralib turadi; birinchi holda, bola nutq apparatining ishlashini nazorat qila olmaydi va tovushlarni noto'g'ri talaffuz qiladi, ikkinchidan, artikulyar harakatlarni almashtirishda qiyinchilik bor, ya'ni. Bolaga nutq harakatlarining ketma-ketligiga rioya qilish qiyin. **Motor alaliya** — bu markaziy xarakterdagi organik buzilishlar natijasi hisoblanib, nosog'lom nevrologik ko'rinish nutqning rivojlanish borasida jiddiy orqada qolishga olib keladi. Motor alaliyali bolalarda nutq apparatining nozik harakat koordinatsiyalari shakllanmaydi. **Sensor alaliyada** bolalarni eshitish qobiliyatini tekshirish juda murakkabdir. Sensor alaliyaning asosiy belgisi bosh miyaning chap yarim yuqori doirasining jarohatlanishi bilan bog'liq, nutq-eshituv analizatori ishining natijasi bo'lgan nutqni tushunishidagi kamchiliklar hisoblanadi. Bu esa nutq qo'zg'atuvchilarni tahlil va tarkibiy buzilishga, predmet va tovushli obraz o'rtasidagi bog'liqligining shakllanmasligiga olib keladi. Bola o'ziga qaratilgan nutqni eshitadi, ammo tushunmaydi. Jarangli so'z ta'siri ostida yuzaga keluvchi qo'zg'alish, miya to'qimalarining rivojlanmaganligi sababli boshqa analizatorlarga tarqalmaydi va barcha so'z bilan bog'liq murakkab dinamik strukturaga qo'zg'almaydi. Sensor alaliyada birlamchi nutqiy tovush tahlilini amalga oshiruvchi nutq eshituv analizatorining ildizi (Geshel halqasi) faoliyatini og'ir analitik-sintetik buzilishlari kuzatiladi. Bunday bolalarda fonematik idrok shakllanmaydi, fonemalar differensiallashmaydi va so'z yaxlit idrok eshitilmaydi, akustik, gnostik jarayonlar rivojlanmaydi va nutqiy tovushlarni idrok etish qobiliyati pasaygan bo'ladi. Alalik bolalarda talaffuz jarayoning rivojlanishi darajasi miqdoriy o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Bu o'sib kelayotgan bolalarda nutq rivojlanishining har bir bosqichida bir darajada yoki turli ko'rinishlarida aks etadi. Psixologik-pedagogik tadqiqotlarga ko'ra (R.E.Levina, V.K.Orfinskaya, A.K.Markova, E.G.Koritskaya, V.A.Minashina, E. F. Sobotovitch, O. N. Usanova va boshqalar) fonetik kamchiliklari bor bo'lgan bolalarning leksik va grammatik rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari mavjud, degan qarashni ilgari suriladi. Nutqning rivojlanishi ko'p jihatdan bola bosh miyasining lug'at boyligining rivojlanishiga bog'liq. Ayrim hollarda tovushlar talaffuzi lug'at boyligi ta'sirida o'z-o'zidan shakllanadi, ularning

so'z tarkibida qo'llanilishi katta qiyinchiliklarga olib keladi deb aytish mumkin. Buni kasallik mavjud bo'lgan bolalar tomonidan ajratilgan tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishlariga qaramay, so'zlar orasida tovushlarni talaffuz qilishda qiyinchiliklar vujudga kelishini ko'rishimiz mumkin. Ayrim holatlarda lug'at boyligining ortib borishi bola nutqida yo'q tovushlarni talaffuz qilishga ham olib keladi va tovushlar artikulyatsion holati shakllanib boradi. Nutqdagi umumiy bog'lanishlarda qiyinchilik kuzatilishi mumkin. Alalik bolalar nutqini rivojlantirish jarayonida korreksion ish tizimini to'g'ri olib borilsa ma'lum bir ijobiy dinamikaga erishish mumkin. Ulardagi nutqiy faoliyatning darajasiga ko'ra bir holatdan ikkinchi holatga o'tishi orqali nutq shakllanadi. Bolalar logopedik korreksion ish tizimida ma'lum nutq malakalarini va ko'nikmalarini o'zlashtiradilar. Bu juda sekin sur'atlar bilan yuz beradi hamda rivojlanish jarayonida bolalarda kamchiliklar mavjud bo'lib, ular deyarli o'z-o'zidan kompensatsiya qilinmaydi va buni tuzatish bilan bartaraf murakkablashadi. Aksariyat kasallik mavjud bolalarda alaliyaning barcha shakllariga xos bo'lgan umumiy nuqsonlar mavjud bo'lib, bularga so'zlarning ma'nolari tizimining shakllanmaganligi, grammatik tuzilish nuqsonlari, semantik nuqsonlarni misol qilib aytish mumkin. Motor alalik bolalarga hos bo'lgan nuqsonlar bilan bir qatorda uning o'ziga xos turli darajalariga bo'lgan belgilar ham aks etadi. Aynan shu kamchiliklar nutq rivojlanishining dastlabki bosqichlarida har doim ham aniqlab bo'lmaydigan buzilishlarning markazida turadi. Birinchi so'zlar kechroq paydo bo'ladi, ko'p hollarda bog'langan nutq faqat 5-6 yildan keyin shakllanishiga guvoh bo'lamiz. Bolalar bog'langan nutqda gaplarni birlashtira olmaydilar va ma'lum qiyinchiliklarga duch keladilar. Ularda mazmunga qarab gap tuzish uquvi shakllanmaganligini ko'rishimiz mumkin. Ularning nutqi tushunarsiz, ma'nodorlik jihatidan vaqt va sabab-oqibat aloqalari yetishmaydi. Ushbu bolalar muloqotning dialogik shaklidagi bir qator qiyinchiliklar bilan egallaganda ham bog'langan mustaqil nutqni, egallashda muammolarga duch keladilar.

Nutq kamchiliklari bolaning ijtimoiy munosabatlariga, o'z-o'zini anglashiga va psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun, alaliya bilan kurashishda ta'lim jarayonida individual yondashuv va maxsus metodlarni qo'llash zarur. O'yinlar bolalar uchun eng samarali o'qitish vositalaridan biridir. Interaktiv o'yinlar orqali bolalar nafaqat nutq ko'nikmalarini, balki tafakkurini ham rivojlantirishi mumkin. Masalan, rolli o'yinlar, konstruktiv o'yinlar va mantiqiy o'yinlar bolalarning ijodiy fikrlashini rag'batlantiradi. Rasmlar, kartochkalar va boshqa vizual materiallar bolalarga yangi so'zlarni o'rganishda yordam beradi. Ular bolalar uchun nutqni tushunishni osonlashtiradi va tafakkur faoliyatini rag'batlantiradi. Bolalar bilan muloqot qilish, ulardan savollar berish va javob olish orqali ularning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish mumkin. Bu jarayonda ota-onalar va tarbiyachilar faol ishtirok etishlari zarur. Rassomlik, qo'l san'atlari va boshqa ijodiy faoliyatlar bolalarning tasavvurini kengaytiradi va tafakkurini rivojlantiradi. Bunday faoliyatlar orqali bolalar o'z fikrlarini ifoda etish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Har bir bola o'ziga xosdir, shuning uchun individual yondashuv muhimdir. Tarbiyachilar va psixologlar bolalarning ehtiyojlarini inobatga olib, ular uchun moslashtirilgan dasturlarni ishlab chiqishlari kerak. Ota-onalar maktabgacha yoshdagi

bolalarning tafakkurini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ular bolalar bilan birga vaqt o'tkazish, o'yinlar o'ynash va muloqot qilish orqali ularning nutq ko'nikmalarini oshirishga yordam berishlari mumkin. Ota-onalar bilan muntazam ravishda aloqada bo'lish va ularni jarayonlarga jalb qilish ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

Maktabgacha yoshdagi alaliya nutq kamchiliklariga ega bolalarning tafakkurini rivojlantirish murakkab, lekin amalga oshirilishi mumkin bo'lgan jarayondir. O'yin orqali ta'lim, vizual materiallardan foydalanish, muloqot faoliyatlari va kreativ faoliyatlar orqali bolalarning tafakkurini rivojlantirish mumkin. Ota-onalar va tarbiyachilar o'rtasidagi hamkorlik esa bu jarayonni yanada samarali qiladi. Nutq kamchiliklarini bartaraf etishda individual yondashuv va maxsus metodlarni qo'llash zaruriyati alohida ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOT VA HAVOLALAR:

1. Ayupova M.Y. Logopediya: darslik/ M.Y. Ayupova; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. — T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007. — 560 b
2. www.smdoctor.ru
3. **MAKTABGACHA YOSHDAGI ALALIYALI BOLALARDA KORREKSION LOGOPEDIK ISHNI TASHKIL ETISH** 1Aminjonova Umida Kosimaliyevna, 2Oripova Ominaxon Ilhomjon qizi.
4. <https://interoncof.com/index.php/germany/article/download/4166/3861/7493>